

M. RUDZĪTE

DAŽI SALACAS BASEINA HIDRONĪMI

Blakus baltu resp. indoeiropiešu cilmes vietvārdiem Latvijā ir sastopami arī somu¹ cilmes toponīmi. Liela daļa no tiem jau ir uzrādīta J. Endzelīna, K. Būgas, V. Kiparska un citu darbos. Te gribam pievērsties dažiem Salacas baseina hidronīmiem, kas arī saistāmi ar somu valodām.

Saņtupīte

Burtnieku ezerā no Bauņiem ietek *Santupe* (E I 116) jeb *Saņtupīte*. *Saņtupīte* jeb *Jēlupīte*² ir arī viena no Ramatas (Salacas sānupes) pietekām.

Santupes nosaukumu J. Endzelīns šaubīdamies saistījis ar vārdu *samts*², ko aplūkojamā novada izlokšnēs runā *sañc*, ģen. *sañta*. Taču liekas, ka *Saņtupītes* resp. *Santupes* nosaukums ir interpretējams citādi.

Pēc Latvijas Valsts meliorācijas projektēšanas institūta inženieru A. Berķa un L. Lazdiņa ziņām Ramatas pieteka *Saņtupīte*, kas sākas Igaunijas PSR, augšgalā ir lēna, plati izplūdusi, purvainā, bet lejāk ar ļoti akmeņainu gultni, šaura. Liekas, ka tāpēc *Saņtupītes* vārds saistāms ar igauņu *sant* 'likts, nelāgs'. Vedas domāt, ka tāpat skaidrojams arī Burtnieku ezera pietekas *Santupes* nosaukums. Pēc turiniešu ziņām upīte pirms bagarēšanas bijusi ļoti dūņaina.

Šādu vai tādu sliktu īpašību dēļ analogiskus nosaukumus upes dabūjušas arī citur Latvijā, piem., *Draņķ-valks* Dundagā (Lv I/1 223). Semantiski tuvs ir arī *Saņtupītes* paralēlais nosaukums *Jēlupīte*² (*jēls* 'schlaff, schwächlich' ME II 113).

Lepuļģas grāvis

Ramatā no labās puses ietek *Lepuļģas* jeb *Liēlais grāvis*, kas iztek no Lielezera. Mazsalacā ir arī *Lepuļģas pļavas* (Lv I/2 300).

Lepuļģa ir saliktenis, kam otrā daļā *urģas* vārds³, bet pirmajā lībiešu *l'eppā* resp. igauņu *lepp* 'alksnis; asinis' (LivWb 199). Pēdējā nozīme šim vārdam abās

¹ Ar somu valodām šeit domātas tās valodas, ko somi sauc *itämeren suomalaiset kielet*, igauņi *läänemere(soome) keeled*, vācieši *die ostseefinnischen Sprachen*, krievi *прибалтийско-финские языки*.

² J. Endzelin, Die lettländischen Gewässernamen, — ZfslPh XI (1934) 123.

³ Par vārda *urģa* etimoloģiju K. Müllenbachs, Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns, IV, Rīgā, 1929—1932, 304.

valodās ir radusies no mednieku un zvejnieku tabu nosaukuma⁴. Pēc mazsalaciešu ziņām ūdens *Lepuŗgas grāvi* ir sarkani brūns, rāvains un varētu atgādināt asinis. Latvijā ir sastopami vairāki hidronīmi ar *asins* vārdu salikteņa resp. vārdkopas pirmajā daļā, piem., *Asensupīte* Lejasciemā, *Aseņvalks*² Vērgalos, *Asiņu-valks* Cīravā, *Asiņupe* Ogrē, *Asiņ-valks* Popē (Lvv I/1 44).

No otras puses ir iespējams, ka aplūkojamā hidronīma pamatā ir vārda *leppā* resp. *lepp* pirmā nozīme – ‘alksnis’. Alksnis visā Latvijā ir ļoti izplatīts augs un devis nosaukumu vairākām upītēm, piem., *Alkšņupe* Cirgaļos un Trapenē, *Alkšņupīte* Jaunraunā (Lvv I/1 21 – 22).

Korģupīte

Salacā ir *Korģ-upīte* (Lvv I/2 118). Daļa turieniešu šo Salacas kreisās puses pieteku sauc *Koŗģe*, *Koŗģīte* jeb *Koŗģupīte*, citi – *Koŗģīte*² jeb *Koŗģupīte*². Pēc korģeniešu pensionētā skolotāja G. Sedlenieka ziņām senāk upīte esot saukta – *Koŗga* (izlloksnē *Koŗg*).

Rietumvidzemē ir diezgan daudz vietvārdu ar īsu *o* saknē. Gandrīz visi tie ir somu cilmes vārdi⁵. Arī šis hidronīms saistāms ar Salacas lībiešu adjektīvu *korg* jeb *kord* ‘augsts’ (LivWb 174). Lejtecē upītei ir augsti krasti. To dēļ laikam radies aplūkojamais nosaukums. No Birzgales un Zlēkām zināms atbilstošais latviskais nosaukums – *Augstupe* (Lvv I/1 52).

Pēc upītes savu nosaukumu ir ieguvis arī ciems *Koŗģeni* (Lvv I/2 118), ko jau K. Būga pareizi saistījis ar somu vietvārdiem⁶. Pašlaik *Koŗģenu* vietā lieto nosaukumu *Koŗģene* jeb *Koŗģene*².

Kiruma ezers

Uz Braslavas un Vecates robežas ir *Kiruma ezers* (Lvv I/2 227 *ķirum-ezērs*), ko daži pēc apkārtējām mājām sauc arī par *Kuŗpnieka* vai *Kreņa ezeru*.

Kiruma ezers ir viens no vecākajiem rakstos minētajiem šā novada vietvārdiem. XIII gadsimtā ir sastopams rakstījums (cum *stagno*) *Kyriama* (Mittheilungen 22), vēlāk *Kireneszer* (1638.g. rev. 548), *Kirum Siöö* (1638.g. rev. 3. karte), *Kirelsee* (Mittheilungen 47).

Ezera vārds laikam nav šķirams no tā iztekas *Kireles* (Salacas sānupes) nosaukuma, ko J. Endzelīns nedroši saista ar somu valodu aizguvumu *kiris* ‘ein schwarzes Ochskälb mit weissem Streifen über den Rücken’ (ME II 384)⁷.

⁴ O. Loorits, Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern, Tartu, 1939, 54, 58, 61, 63.

⁵ М. К. Рудзите, Местные названия с кратким *o* основы на западе Видземе — Микротопонимия. Тезисы совещания, Москва, 1964, 24.

⁶ K. Būga, Rinkiniai raštai, III, Vilnius, 1961, 645.

⁷ J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, 1/2, K—O, Rīgā, 1961, 225.

Iepriekš minētie rakstījumi, kur aiz *i* seko tikai viens līdzskaņa burts, ļauj domāt, ka vārds senāk ir bijis runāts ar garu *ī*, t.i., saistāms nevis ar vārdu *ķiris*, bet *ķīris* 'Larus ridibundus ridibundus, L.', kas ir aizguvums no lībiešu *kīr* resp. igauņu *kiir*, ģen. *kiiru* (ME II 389 un LivWb 135)⁸. Hidronīmam tas arī vairāk piemērots, jo ezerā kādreiz varēja būt minētās kaiju pasugas kolonijas⁹.

Skaņkalnē ir mājvārdi *Ķiris* un *Ķirītis* (Lvv I/2 233). Vismaz *Ķirītis* ir saistāms ar *Ķireles* nosaukumu, jo māja atrodas *Ķireles* malā. *Ķira* un *Ķirīša* vārdā ir sastopams gaidāmais garais *ī*. Taču tagad parasti lieto nosaukuma *Ķirītis* vietā *Ķirītis*. Lvv I/2 225 un 233 reģistrē vēl citas vietvārdu paralēles ar *ķīr-* un *ķir-*.

Kiruma vārdā laikam nebūtu meklējams arī latviešu piedēklis *-um-*. Atvasinājumi ar *-um-* no substantīviem vispār ir reti¹⁰, bet jo sevišķi hidronīmos¹¹. Toties līdzīgus veidojumus sastopam igauņu vietvārdos, piem., *Kurema* jeb *Kuremaa järve* (Nim. 60), kur *kurg*, ģen. *kure* 'dzērve' un *maa* 'zeme'. Arī Salacas lībiešiem ir bijis atbilstošs vārds *mā* (LivWb 228).

Ķiruma vārds tātad varējis sākotnēji apzīmēt vietu, kur mājō ķiri.

Avotu apzīmējumi

E I – Latvijas vietu vārdi. I. Vidzemes vārdi. Piedaloties A. Ābelei, J. Kauliņam un P. Šmitam, savācis un rediģējis J. Endzelīns. Rīgā, 1922.

LivWb – L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki, 1938.

Lvv – J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I daļa, 1. sējums. A–J. Rīgā, 1956; I daļa, 2. sējums. K–Ō. Rīgā, 1961.

ME II – K. Mülenbachs, Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. II. Rīgā, 1925–1927.

Mittheilungen – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostsee-Provinzen Russlands. Bd. 13. Riga, 1886.

Nim. – Eesti NSV järvede nimestik. Koostanud I. Kask. Tallinn, 1964.

1638.g. rev. – Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Rīgā, 1938–1941.

⁸ Vārdu *ķiris* un *ķīris* etimoloģiju rāda Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja, I, Helsinki, 1955, 198 sub voce *kirja* un 191 sub voce *kiiri*¹.

⁹ Par šās putnu sugas ekoloģiju N. Transehe un R. Sināts, Latvijas putni, Rīgā, 1936, 285–286.

¹⁰ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 334.

¹¹ J. Endzelin, Die lettländischen Gewässernamen, 133.

EINIGE HYDRONYME AUS DEM SALACABECKEN

(Zusammenfassung)

Hydronyme *Santupīte*, *Lepurgas grāvis*, *Korģupīte* und *ķiruma ezers* des Salaca- od. Salisbeckens (in dem nordwestlichen Teil der Lettischen SSR), die bisher unerklärt geblieben oder anders erklärt sind, möchte man mit einigen livischen oder estnischen Appellativa im Zusammenhang bringen und zwar bzw. mit estn. *sant* 'schlecht, schlimm, elend'; liv. *liepa* resp. estn. *lepp* 'Erle; Blut'; Salislivisch *korg* od. *kord* 'hoch'; liv. *kīr* resp. estn. *kiir* 'Lachmöwe' und Salislivisch *mā* resp. estn. *maa* 'Land'.